

Göy üzündən enən heç bir şeyə küfr etmək olmaz - deyər onu tənbeh edən olmamışdır.

Ona kimsə deməmişdi ki, səmadən başına nə yağarsa yağsın, qəbulundur. Buna yağmur da daxildir.

Əzəli ötən sayımızda

Kinsiz və nifrətsiz türk düşüncəsi günəşə, işığa, erməni "yaddaş"ından püskürü kimi qalxan nifrət isə qarantılı və uçurlara ünvanlanır: "Asya başını qaldırıb topa-topa buludların arasındakı gülnəşin bir anlığı görünməsinin dərni çıxararaq bir müddət sakit durdu. Sonra pıçılı ilə:

" Tarix, keçmiş səni özünə əsir etmişdir - dedi.

"-Amma eyni tarix sonin üçün bir anlam ifadə etmir, eləmi? - sübhəli və incik səslə dedi Armanuş.

"-Nə faydası var ki? Keçmiş bilsən olacaq, kollektiv, birgə hafizə, yaddaş məsulyyəti yoxdur çiyinizdə - Asya esəbi halda diləndi...

"-Tarixin əsir etmək məsələsinə qayıtsaq, bütün acılara rəğmən bu gün bizi bir arada tutan möhz tarixdir" - dedi Armanuş.

"Əgər doğrudan eldirsə, bu hər kəso nəşib olmayan böyük bir ayır-seçkilikdir".

Doğrudan da Asya Armanuşun "tarixi yaddaş"ının zərərini açə bilər, bu yaddaşın bir arada olmaq yox, anti mövqəli olmaq anlamında yozumunu verir. Açığıca " Sonin erməni yaddaşına bizi birleşdirir, elə heç ayırır" - deyir. "Mənt yanlış anlama, xəbis edimər. Tarixin ailən üçün nə qədər acılı və mühdün olduğuna görə bilərəm, xatirələrinizi nəyin bəhəsinə olursa-olsun canlı saxlaməğiz də hörmətli yanşıram... Amma yollarınız burada ayrılır. Səninki bir xatirəmə səfəri, bir növ yaddaş fetsizmi, mənə gəlincə isə. Ciciannın kimi olmaq istərdim, tam yaddaşsız, heç noyi xatirəyə biləməyən Ciciannın kimi..."

"Keçmiş səni nədən bu qədər qorxudur?" - dedi Armanuş. Bu söz Asyanın qürunəna toxundu.

"Qorxutmur, sadəcə keçmiş

müqəmlərin romanda sayı-hesabı yoxdur. Onlardan birini misal göstərək: Armanuş türki ailəsinin qonağıdır və gecənin yarısında durub kompüterini açır, kodu tapıb öz türk

Bir müddət sonra isə artıq Armanuş içəndən gələn cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, özü Asyanın sevgi, şafqət və azad ruhu qarşısında sustalır, təslim olur.

çigim- dedi Ultra milliyətçi filmlərin qeyri milliyətçi sənəristi - Türkiyədəki bir çox adamlardan fərqli olaraq sənətimlə əlaqədar mən bu mövzunu geniş şəkildə araşdırıram. Tarixi filmlərə ssenari yazıram. Ona görə də, davamlı olaraq tarixi oxuyur, öyrənirəm. Onun-bunun ağzından nələrisə eşidib danışmıram. Əksinə, məsələ ilə bağlı çox həssaslıqla araşdırma aparıb danışmıram. Ermənilərin iddiatları şişirtmə və yalan üzərində qurulub. Belə etməyin... Həttə bəzilər 2 milyon erməni öldürdüyümüzü söyləyir. Ağlı başında olan

cu yüzillikdə bu xəstəliyin 5-ci rufi-əşob forması da üzə çıxmışdır. Tarixi "Erməni xəstəliyi"nin bu millətin genlərinə mütəsiyə etməsi - bu növ xəstəliyə keçməsi, sözsüz ki, "Daşnaklıyın" partiyasının yaranması və onun erməni xalqının həyatında oynadığı mənfur rolun notəsi kimi özünü göstərir. Bu forma daşnak istehyası kimi xarakterizə olunur. 5-ci forma "Erməni xəstəliyi"nin ən təhlükəlisidir. Əsas klinik əlamətləri patoloji yalanlılıq, özünə vurğuluqluq, ideyalarlı, təqibməyə sarılması, imperativ sayıqlamalar. "Erməni sadizmi",

İradə MUSAJEVA

Müasir türk ədəbiyyatı və "erməni məsələsi" ...

Əlif Şafəqin "Ata və bic" romanı haqqında

düşməni dostuna, üstünə - Baron Bağdasaryana məlumatlar ötürür türklər haqqında. Daha doğrusu, onlara qarşı mübarizənin planına aid məsələlərdən yazır. Qəflətən qapı astaca döyülür və Banu xanım namaz paltarında içəri boylar. Namaza qalxan Banu işığın yandığını görüb maraqlandığını bildirir. Armanuş həyəcan və qorxu içərisindədir. Banu onun dərəcə aid nəso oxuduyğunu zənn edib başını bulayır (" sanki "bu qədər oxumaq olmaz" - anlamımda) ... Bir azdan əlində boşqab, içərisində iki soyluymuş, dilimlənmiş mandarin qaydır və qızın çiyini siğaləyərək şəkəft dolu nəzərlərə onu Armanuşa verir, otaqdan çıxıb qapını astaca ötür. Armanuş mandarin yeyə-yeyə türk düşməni Bağdasaryana türklərin öleyhinə məlumatlar göndərir... Banu xanım isə yan otaqda 1915-ci il haqqında düşüncə, əzab çəkir... Doğrudanını olub bu soyqırım -deyə götür-qoy edir və həttə özünə qul, əsir etdiyi Ağu-

heç bir tarixçi bu sözləri ciddi qəbul etməz..."

Maraqlıdır ki, tədqiqatçı alimlər (Ənvər Mete və Nadir Əhmədov) də tarixdə belə bir "Erməni xəstəliyi"nin mövcudluğu haqqında kitab yazmışlar. Əlif Şafəqin bədi-tarixi ampulada izhar etdiyi həqiqəti tibbi-əlmi araşdırılmalı tarixində ciddi fakt kimi ortaya qoyanlara da varmış... "Onun "erməni xəstəliyi"(nin-İ.M.) etiologiyası, patogenezi, klinik formaları və gedişi haqqında yazılı məlumatlar və araşdırılmaların aparılması XVII əsrdən başlayır. Elə həmin dövrlərdən də tibb əlimində bu xəstəlik elmi tədqiqat obyektinə çevrilir.

Bu sahədə görkəmli alimlərdən H.Holler, Y.Şohar, M.Parc, T.Lehman, Y.Pednad, S.Saqal, Y.Taraxçev, V.Nosov, O.Vinoqradov və başqaları çalışmışlar. Bu xəstəliyə "Vaxtısız xəstəlik" adı da verilib. Həkimlərin qənaətinə görə bu xəstəliyə ancaq erməni millətindən olan adamlar tutulur. Bu xəstəliyə tutulan başqa millətlərdən pasientlərinin nəsil seçmələri sahəsində aparılan araşdırmalar zamanı onların da ermənilərə qan qohumluğu olduğu aşkar edilmişdir. Bu xəstəlik əvvəllər özünü 4 klinik formada - qarın, dəş, oynaq ağrıları və qızdırma şəklində göstərirdisə, sonun-

mək və hiyləyə aludəçilik, avan-türistik, təhlükəli və fəniəkar hərəkatlara meyillilik, dolənbac hərəkatlara vurğuluqluq şəklində özünü buruza verir". (Ə.Mete, N.Əhmədov. Tarixi "Erməni xəstəliyi"nin daşnak istehyası" məqaləsi).

"Ata və bic" romanında isə ssenarist deyir: "Toplu istehsa etmə bir şey varsa, toplu hafizə deyər bir şey də vardır. Ermənilərin istehsalı olduğuna - filan demirəm, yanlış anlamayın. Ancaq topluluqların, tək-tək üzvlərinin inanclarını, əqlərini, həttə fiziki təzyiqlərini yəndəndirməyə qabil olduqları məlum həqiqətləri deyirəm. Bir həkəyoni toqar-toqar dinləyərsən, daha sonra o həkəyoni başına gələnlər kimi yaşamağa başlayarsan. Və o zaman o həkəyə başqaşsın olmaqdan çıxar, sənin həkəyə çevrilir. Həttə həkəyə olmaqdan belə çıxar. Həqiqət olar - sənin həqiqətin... Öz həyatı həqiqətətin canını düşünməyə tutub mücahidə edərsən. Bu səbəbdəndir ki, bir sürü hələ 20 yaş olmamış erməni-amerikan dedələrinin, nənəllərinin danışıdığı həkəyələri bu qədər içəndə yaşayılır. Zəmanda donub qalması bir məlumata əsir olub qalması".

Romanın sonrakı hissəsində müəllif daha bir ciddi arqument qoyur otaq erməni xisləti ilə bağlı. Asya erməni rəfiqəsinin Kundera kafesinə gətirir və çəkinmədən dostlarına təqdim edir. Armanuş-erməni-amerikalı kimi... Bu təqdimat mənfəi assosiasiyə yaradır insanları. Nəyə? Ə.Şafəq çox doqıq bir müşahidəsinin mətnində tarixi fakt kimi diqqətə cətdir. Göstərir ki, "erməni" kəlməsi kafədə heç kimi çəşməmədi, amma "erməni-amerikan" başqaqıdır.

"Türk-erməni" zəton biziənd deməkdir, "erməni-erməni" də heç sərəyin deyil, "türk-türk" kimi bir şeydir-bənzor mədəniyyəti, bənzor adət-ənənə və s. Amma "erməni-amerikan", diasporalarda beyni yuyulan və buna görə də türklərə nifrət edən bir anlayıma gəlirdi. Kafədə bütün başlar Armanuşa

Biz bu nifrətlə ədəbiyyat yarada bilərik, təbii... Bu bizim xislətimizə yad bir istəkdir.

yox, gələcək niyyəti olmağı üstün tuturam, vəssalam..."

Bir müddət sonra isə artıq Armanuş içəndən cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, özü Asyanın sevgi, şafqət və azad ruhu qarşısında sustalır, təslim olur. Qazanqırı ailəsinin səvməyə başlayan Armanuş Baron Bağdasaryana İstanbulla, türkləri və onları mətbəxlərinin terifiyə. Amma əvəzində öz kin aslanıya missioner dostlarından anımda cavab alır: "Yav sənim bəvəşə muhəbirimizdin, amma türk kimi danışırsan artıq! Mənə bax, səni assimilyasiyaya edib türkləşdirmədi-lər ki?"

Əsərdə Əlif Şafəqin türk xislətindəki humanizmə və üroyiyyəti qeyriyyətinin erməni məktəbi və etibərsizliyi, kintiliyi ilə müqayisəsi maraq doğurur. Bu fərqi göstərən

lu boy adlı cindən bunu görənmək istəyir. İstəyir, amma tərəddüddədir. Həqiqət olsa bir ömür boyu sarsıntı içərisində olacaq. Ona görə də cini qovur və soğusunu yarımcı saxlayır...

Əlif Şafəqin yəno maraqlı bir erməni-türk həqiqəti müqayisəsinin şahidi oluru. Erməni soyqırımının Banunun cini - Ağılu bəy təsdiqləyir. Türk qətlərinin, türklərə qarşı amansız qətləminin tarixini isə Kundera kafesində eşidirik. Cindən, səytdandan deyil, ziyalı, tarixi bilən, millətçi olmayan neytral mövqəli bir adamdan. Elə bir adamdan ki, onu heç vaxt "milli", "məhəlli" qafasında danışmaq olmaz. Amma səzün yeri gəldiyinə görə bu adam (Ultra milliyətçi filmlərin qeyri milliyətçi sənəristi) həqiqi tarixi xatirədir: "Bax Asya-

Əlif Şafəq baba və piç

doğru dönür, bəxışları türək, zahiri bəzəlik, amma içində bomba olan bir hədiyyə paketi kimi qəbul edilər bu qızı. Armanuş toqıldlara cavab hazırlayan adam kimi çiyinlərini ni dikəldir və gözəlir... Lakin. Kundera kafesinin adamları illərdi cəni qə-bəvəm içlərinə çəkmış, bu kafənin "məzənlər" kimi hərəket edir, səhbətin başım təzco də buraxır...

Lakin tarixə açıq gözle baxmanın, daha obyektiv yanaşmanın təmsilə olaraq Qeyri-milliyətçi ssenarist Armanuşun erməni soyqırım haqqında ki itihəhəmə cavab olaraq deyir: "Elə bir şey olmadı... ailən üçün çox üzüldüm, başsağlığını qəbul et. amma o savaşa zamanında hər iki tərəfin insani öldi. Erməni üşəyənənlərə nə qədər türk öldürdüydü, bilirsənmi? Hekəyənin o biri tərəfini düşündümmü heç? Əminəm ki, düşünməmişəm! Açı qəkon türki ailələrinə nə deyəcəksən? Baş verənənlər çox faciəvidir, amma 1915-ci ilin 2000-ci il olmadıgını anlamamışsınız. O zaman hər şey fərqliydi, Türk dəvətili belə yoxmuş. Osmanlı imperatorluğu varmış. Modernləşmədən əvvəlki dövər, modernləşmədən əvvəlki faciələr..."

Qərübə bir vəziyyəti yaranır, Armanuş bir anlıq "kaş Baron Bağdasaryan da burda olaydı və bu sözləri eşidəydin?" -deyə eşidintir... Əlif Şafəqin "erməni məsələsi"ni heç bir cür tarixi-ictimai mövqədən məntəqli və faktlı yanaşmasında həqiqəti bizi düşündürür. Niyə bizim ədəbiyyatımız sadəcə bir, "nifrət konfransı" və ya itihəmə, lənət romanları tələbi ilə çıxır erməni sadəcə? Daha doğrusu, erməni yanışmasına adekvat cavablar axtarı? Məhz erməni tərəfində məsələyə yanaşma bizi və ədəbiyyatımızı, əlbəttə, kiçildir... Biz bu nifrətlə ədəbiyyat yarada bilərik, təbii... Bu bizim xislətimizə yad bir istəkdir.

Amma Ə.Şafəqin tarixi sualları var ermənilərə, o suallardan sadəcə bir necəsini çəzmək imkanımız var bu məqalədə. Məsələn, Ə.Şafəq soruşur: Niyə erməni cəmiyyəti mətbəni çox öncədən yaratmaq-larına baxmayaraq, uşaq ödəyibə-tinə dair kitablar çap etməyib? "Erməni azlığı cəcuqlarını cəcuq ola-

raq görə bilməyən bir topluluq halını almışdır? Çocuqluq bu cəmiyyət üçün bir aralıq, boş səhifədirmi? Axı bu cəmiyyət uşaqların tez böyüməsini, bu mərhələni sürətlə keçməsinə vacib sayır, buna ehtiyac duyur... Bəlkə də onlar kəndlərdəki erməni nənələrin nəvələri üçün söylədiyi öyüd-nəsihət ənənələrindən uzaqdırlar. Kitab dünyasındakı bu çatışmazlığın səbəbi nə olursa-olsun, burada doğrudan da böyük bir problem vardı... Ohannes İstanbulyan isə mümkün olmayan bir işə (uşaqlar üçün kədərli, qəmli yox, sevinc, fərəh dolu bir kitab yazmaq işinə-İ.M.) qalxmışdır".

Bununla müəllif erməni təbiyəsindəki böyük bir ictimai bəlanın kodunu açmış olur. Ermənilərə sadəcə gənc nəsil mübarizə, qisas üçün mü lazımdır - "beyni yuyulmuş" diaspora üzvləri? Gələcəyə yox, sanki keçmişə hesabət verəcək borclu, çiyində yuk olan bir erməni gəncliyi... Armanuş deyir: "Doğulduğum gündən bayırda qaldım. Qürurlu, amma travmalı bir erməni ailə ilə əsəbi, erməni düşməni bir amerikan ana arasında yol ölçdüm". Doğrudan da Armanuş ta körpəliyindən hər iki, bəlkə də üç tərəfin öz mübarizəsi üçün istifadə etdiyi bir qız olub. Erməni qənimi amerikan anası onu baba-nənəsindən, atasından çevirmək, erməni sülaləsi onu erməni kimi fəaliyyətə yönəltmək və hətta Amerikadakı diaspora isə onun ağılından, bacarığından istifadə etməklə proqramlarına qoşmaqdadır...

Əlif Şəfəq bəlli (içərisində hadisələrin, mətn olaylarının baş verdiyi indiki zaman) zaman kontekstində digər iki (keçmiş və gələcək) zaman və bu zamana köklənib indisini, bu gününü məhv edən insanlar barəsində dönə-dönə suallar atır ortaya. Asya və Armanuş dialoqunda olduğu kimi, Banu xala və onun əsir cini Şəkarşərbət xanım söhbətində də müəllifin həmin narahat mövqeyi ortaya çıxır: "İnsan tayfasının keçmişlərini öyrənməsi doğrudanmı faydalıdır? Axı bəşər tarixi asanca bəlli olmaz, keçmişdən danışmaq böyük məsuliyyət tələb edir. Və get-gedə daha çox bilmək istəyir, daha, daha... haraya qədər? Həm də axı nəyə yararır bu keçmiş? Bəlkə keçmiş mümkün qədər az bilmək, bilinəni də mümkün qədər tez unutmaq daha yaxşı deyilmə?"

Yaxşı ki, erməni gənclərin içərisində Aram kimi fərqli və daha ayıq başla yanaşanlar da var məsələyə. Aram Zəlihanı sevir və ona sədaqətli. Onun da "erməni xəstəliyi" nə tutulmuş valideynləri və "diaspora" adlı bir and yerinə çevrilmiş "tarix missiyalı idarəsi" var. Lakin Aram onlardan xilas ola bilir. Hətta Armanuş da onu bu "erməni xəstəliyi" adlı irimiq yaşlı plana sürükləmək istəyir, "Niyə Amerikaya gəlməyi düşünmədin, məsələn, Kaliforniyaya. Orada böyük bir erməni cəmiyyəti var, İstanbul erməniləri çoxdur orada, sənə və ailənə yardım edən cəmiyyətlər var?" Amma o istehza ilə bu təklifi adlandır.

Məktəbdə türkçə, küçədə-bazarda anası ilə ingiliscə, evdə isə ermənəcə danışa-danışa bə-

yüdüyünü deyən Aram daha səmimi. Onun bu səmimi hali Armanuşu bir az da mütəəssir edir... Aram tarixi daha humanistcəsinə "tərpədir". Onun yaddaşı kinlə və nifrətlə yüklənməyib, böyük bir sevgiyə köklənib: "Belə bir şeyi nədən istəyirəm ki, sevgili Armanuş? Bura mənim şəhərimdir. İstanbul da doğuldum, burada böyüdüm. Ailəmin bu şəhərdəki tarixi ən azı beş yüz il geriye gedir. İstanbullu ermənilər İstanbul aiddir. İstanbullu türklər, kürdlər, rumlar və yəhudilər kimi. Bir zamanlar birlikdə yaşamağı bacarmışdıq, sonra çox pis oldu, bacarmadıq... İndi təkrar öyrənməliyə kosmopolit olmağı, başqa şansımız yoxdur..."

Romanda günümüzün sosial şəbəkə reallığında da milli düşmənçilik mövzusunun tanış mənzərəsini yaradıb Əlif Şəfəq. Armanuşun özündən asılı olmayaraq türklərin arasında olduğu müddətdə onlara qarşı sevgi hissi yaranır. Hər iki qız internetdə açıq söhbətə qarlırlar erməni dostlarla. Armanuş Asya haqqında "yanımdakı türk rəfiqəmlə sizi tanış etmək istəyirəm" - açıqlamasını verir, Asya da tam səmimiyyəti ilə "Xoş gördük, İstanbuldan salamlar!" yazır və hər kəsi bu gözəl şəhərə dəvət edir, bununla da əvvəl susqunluq yaranır, cavab gəlir, sonra isə ənənəvi yaddaş kabusu ortada görünür və aralıq qarışdır. Armanuş itiham hədəfinə çevrilir. Onu türklərə satılmış biri kimi istehzalara ünvanlayırlar. Kinli və qərəzli statuslar baş alıb gedir. Kimisi türkləri, kimisi türk şəhərlərini, kimisi erməni ruhlarını söhbət mövzusu edir....

Asya isə təkbəşinə bu hücumcu erməni gəncliyini ağıl və məntiqlə sülhə, qardaşlığa dəvət etməkdə davam edir: "Açıq, "Siz türklər..." deyərək başlanan şərhləri çox təhlükəli sayıram. Biz vəhşi barbarlar deyilik... 1910-lara gəlincə, XX əsrin əvvəlləri çox çətin zamanlar idi, fərqli bir dövr idi. Amma bu gün bu torpaqlarda heç nə 100 il öncəki kimi deyil... Mən sadəcə, yalnız keçmişdə ilişib qalmağı vacib saymıram".

Ermənilər ilk dəfə idi ki, internetdə həqarətlə deyil, həm də müəyyən bilgilərə söykənərək türklərlə söhbət edirdi. Hamısı çöşmüşdü və sanki əllərinə keçən bu ağıllı qızdan üzr istəməklə soyqırım söhbətini bağışlayacaqlarmış kimi aparırdılar özlərini...

Romanın sonu girişindən də kədərli. Əsərin əvvəlində Zəliha yerə-göyə qəzəb yağdıraraq-yağdıraraq yol gedir, son isə Mustafanın ölümü ilə tamamlanır. 20 ildən sonra Mustafa ailəsinə - Qazançıların evinə gəlir. Hamı təşviş və həyəcan içindədir. Amma o, arvadı Rozanın təhriki ilə ögey qızı Armanuşun dalınca gəlir, əslində Anasını, bacılarını görmək üçün deyil...

Romanda adi görünən, əslində isə daha dramatik və daha ictimai, siyasi, tarixi bir sual qoyulub. Asyanın atası əslində onun doğma dayısıdır. Mustafa bacısı ilə yola getmir və gərgin davaların birində ruhipsixoloji pozğunluq halında olarkən bacısına təcavüz edir. Asya həmin təcavüzün və nifrətin törəməsidir. Əslində Qa-

zançılar ailəsinin əxlaqına və mədəniyyətinə tamamilə yad bir davranış, olacaq, qəza kimi baş verir bu hadisə. Amma baş verir və bu qəzanın acı nəticəsi-Asya olur. Asya nifrətin təcavüzü həddində inikası olsa da, başqalarına bunu yansıtır. Gələcək arzulu, sevgi, mərhəmət niyyətli. Mustafa Asyanın həm dayısı, həm də atasıdır. Zəliha da anası olsa da ona körpəlikdən "xala" deyərək müraciət edib. Yəni xalalarından biri sayıb. Asya əsərin baş qəhrəmanıdır və əslində həqiqətin sifəti, simasıdır! Amma bu həqiqət bəzi kimi doğulub... Bu həqiqətin kökü yalan və təcavüzdən yoxdur. Asya valideynlərinə baxır və düşünür: Bu insanlar kimdir? "Dayısı... atası... dayısı... atası... Asya başını qaldırıb, Zəliha xalaya baxdı. Birdən onun bunca zaman özünə nədən "xala" deməsinə etiraz etmədiyini anladı. Xalası... anası... xalası... anası..."

Armanuş erməni kininin ümumiləşmiş obrazı kimi təqdim olunsada, müəllif roman boyu onun qanında, genində ki-rəcləşib qalmış nifrət və intiqam hissini tədricən əridir. Özü də məhz türk mühitində, türk insanını tanıyıb sevdikdən sonra baş verir bu dəyişik...

Romanın sonunda xəyanətin 20 illik itkin siması - Mustafa, erməni nifrətinin bir əsrə yaxın yaşlı ümumiləşmiş obrazlarından biri - daha mühafizəkarı və dönməzi - Şuşan nənə ölü... Roza amerikalıydı, keçmişlə əlaqəsi olmayan, tarix qovgasından uzaq bir insan-tarix sarınmamış azad bir amerikalı... lakin onun ailə-məişət fonunda olan problemləri tədricən böyüyür və ictimai xarakter alır. Erməni Barsaman, türk Mustafanın taleyi bu qadının həyatından keçir... Və bütün talehlər kədərli, üzücü hekayələrlə tamamlanır, bəlkə də yarımcı qalır... Qiymət, axır zaman məqamında qəfil yaxalanmış insanlar kimi bunların da taleləri başaıcaq, ayağıyalın qalır sanki düzün ortasında, Nuh tufanına bənzər selin-suyun altında... Bir-iki damla ilə başlamışdı əslində bu tufan. Zəlihanın başına yağmağa başlayan və Zəlihanın içindəki qəzəbi coşduran bir-iki damladan yol alan Nuh tufanı... "Nuh tufanı hər şeyi məhv edən, dağdan bir daşqın olsa da, sonunda, əslində sakit-sakit başlamışdı - ahəstə, bir-iki damla yağmurla... Yaxınlaşmaqda olan fəlakəti xəbər verən təkm-tük damllar heç kimin oxuya bilmədiyi möhürlü məktub kimiydi. Göy üzündə topa-topa qara, kasvetli buludlar vardı, dərdli qozlərdəki yaş damlları kimi qurşun ağırlığında tökülürdü yağış... Hər buluddakı dəlik axır zamanda - qiyamət günündə işlənmiş günahlar üçün göz yaş tökən bir göz-dür..."

Əlif Şəfəq romanında tarixi arxa plana atmır, göstərir ki, tarix həm də səbəb-nəticə əlaqələrindən doğan, dünyanı çarxını fırladan təbii mexanizmdir, hərəkətverici prosesdir. Ancaq tarixin bir gününə ilişib qalanda zaman da dondurulub süstləşir sanki... Ermənilərin 1915-ci il 24 aprel tarixinə birtərəfli, qeyri-obyektiv yanaşmasında olduğu kimi...